

System SORB - pierwszy polski system RTGS*

Adam Tochmański**

Wstęp

W dniu 5 kwietnia 2003 r. minęła dziesiąta rocznica uruchomienia zarówno systemu SYBIR, prowadzonego przez Krajową Izbę Rozliczeniową SA (KIR SA), jak również systemu SORB (Systemu Obsługi Rachunków Banków), prowadzonego przez Narodowy Bank Polski (NBP). System SORB był pierwszym polskim systemem mającym podstawowe cechy systemu rozrachunku brutto w czasie rzeczywistym, tj. systemem RTGS (ang. Real Time Gross Settlement). Zlecenia płatnicze składane przez banki były bowiem realizowane w tym systemie zgodnie z zasadą rozrachunku brutto (przetwarzanie zleceń pojedynczo, tj. bez ich wzajemnego kompensowania) oraz zasadą rozrachunku w czasie rzeczywistym (przetwarzanie zleceń na bieżąco w ciągu dnia, a nie w wyznaczonych momentach dnia)¹. W 1996 r. system SORB został zastąpiony nowocześniejszym systemem SORBNET, który funkcjonuje do chwili obecnej i który oczywiście jest również systemem RTGS. Dziesiąta rocznica funkcjonowania systemu RTGS w Polsce skłania do przybliżenia w niniejszym artykule pierwszego z funkcjonujących dotąd polskich systemów RTGS, który miał istotne znaczenie dla ukształtowania nowoczesnego systemu płatniczego w Polsce.

* Artykuł stanowi pierwszą część z serii artykułów poświęconych funkcjonowaniu polskich systemów RTGS. Pozostałe części, dotyczące systemu SORBNET oraz kierunków rozwoju polskiego systemu RTGS, przedstawione zostaną w kolejnych numerach „Banku i Kredytu”.

** Autor jest pracownikiem Narodowego Banku Polskiego. Niniejsze opracowanie jest wyrazem osobistego poglądu autora i nie powinno być traktowane jako stanowisko instytucji, w której jest zatrudniony.

¹ Definicja systemu RTGS przyjęta za opracowaniem *Real Time Gross Settlement Systems*. Bank for International Settlements, marzec 1997 r.

Przesłanki powstania systemu SORB

Powstanie systemu SORB wiąże się nieodłącznie z generalną przebudową polskiego systemu płatniczego, która rozpoczęła się w kwietniu 1993 r. Była ona przygotowywana od 1990 r. Do tego czasu ówczesny system rozliczeń i rozrachunków międzybankowych działał na zasadach określonych Instrukcją Służbową nr B/41 „Rozrachunki międzybankowe w banku kredytowym”² i opierał się na prowadzeniu rachunków bieżących jednostek banków w oddziałach okręgowych NBP, rozliczaniu wszystkich międzybankowych zleceń płatniczych za pośrednictwem NBP, przepływie tych zleceń między bankami, w formie papierowej za pośrednictwem NBP i poczty, oraz scentralizowanej kontroli rozrachunków w NBP³. Miał on jednak słabości i wady jako system niedostosowany do zmienionej od 1988 r. sytuacji w sektorze bankowym. Sytuacja ta charakteryzowała się m.in. wydzieleniem ze struktury NBP dziewięciu banków komercyjnych oraz stopniowym zwiększaniem liczby nowych banków, stwarzającym podstawę do powstania podobnej jak w gospodarkach rozwiniętych struktury sektora bankowego oraz do organizacji efektywnego rynku międzybankowego i rozliczeń międzybankowych. Najbardziej wyrazistym przykładem braku sprawności i efektywności ówczesnego systemu rozliczeń międzybankowych była tzw. afera ART-B pokazująca, jak w sposób przestępczy można wykorzystać

² Instrukcja ta stanowiła załącznik nr 1 do zarządzenia nr B/6/VII/88 Prezesa NBP z dnia 16 września 1988 r.

³ System scentralizowanej kontroli przepływu awizów wysyłanych i otrzymywanych przez jednostki organizacyjne banków prowadzony był w Centrum Elektronicznym NBP w tzw. systemie 48, od którego nazwy niesłusznie nazywano często cały system rozrachunków międzybankowych, działający na podstawie Instrukcji Służbowej Nr B/41.

nadmiernie zdecentralizowany system rozrachunków międzybankowych i wielodniowy przepływ dokumentów rozliczeniowych w ramach tego systemu.

Projekt przebudowy systemu rozliczeń i rozrachunków międzybankowych, który powstał w NBP⁴, przewidywał stworzenie nowoczesnego systemu rozrachunków międzybankowych i osiągnięcie takich efektów, jak:

- stworzenie możliwości dokonywania szybkiego i bezpiecznego przepływu środków pieniężnych między bankami,
- skrócenie i precyzyjne określenie długości bankowego cyklu rozliczeniowego,
- zapewnienie bankom bieżącej kontroli płynności i efektywniejszego zarządzania środkami pieniężnymi banku,
- wyeliminowanie kredytowania rozrachunków międzybankowych przez NBP i środków pieniężnych wykazywanych w bilansie NBP jako środki „w drodze”,
- zwiększenie bezpieczeństwa systemu bankowego i ochrony przed możliwością wykorzystania rozliczeń w sposób niezgodny z prawem.

Cele te miały być osiągnięte poprzez następujące podstawowe działania:

1) powstanie bankowej izby rozliczeniowej, która częściowo przejęłaby od NBP, a częściowo zorganizowała od początku podstawowe działania związane z przeprowadzeniem rozliczeń międzybankowych, tj. wymianę zleceń płatniczych między bankami, wyliczanie wzajemnych zobowiązań i należności banków wynikających z tej wymiany oraz kierowanie skompensovanych wyników rozliczeń do rozrachunku w NBP;

2) utworzenie systemu obsługującego skonsolidowane rachunki bieżące banków – uczestników izby rozliczeniowej w Narodowym Banku Polskim. W systemie tym do rozrachunku międzybankowego byłyby składane:

a) zlecenia izby rozliczeniowej, odzwierciedlające wyniki kompensaty wzajemnych zobowiązań i należności banków, wynikających z wymiany zleceń płatniczych między bankami za pośrednictwem izby rozliczeniowej,

b) zlecenia dotyczące operacji międzybankowych (w odróżnieniu od izby rozliczeniowej, gdzie przetwarzane byłyby głównie zlecenia klientowskie). Zlecenia te umożliwiałyby jednoczesne obciążenie rachunku bieżącego banku dłużnika i uznanie rachunku bieżącego banku wierzyciela oraz odejście od automatycznego kredytowania przez NBP niedoborów środków w rozrachunkach międzybankowych.

Powyższe założenia znalazły odbicie w zarządzeniu nr 7/92 Prezesa NBP z dnia 24 czerwca 1992 r.

w sprawie jednolitych zasad rozrachunków międzybankowych (Dz.Urz. NBP Nr 6, poz. 13 i Nr 9, poz. 19 oraz z 1993 r. Nr 3, poz. 6), wydanym na podstawie art. 52 pkt 1 ustawy z dnia 31 stycznia 1989 r. o Narodowym Banku Polskim (Dz.U. Nr 4, poz. 22 z późniejszymi zmianami). Zarządzenie to m.in.:

- określiło trzy możliwe sposoby wymiany zleceń i rejestracji wzajemnych zobowiązań i należności banków: pośrednictwo izby rozliczeniowej, innego banku lub bezpośrednią wymianę zleceń między bankami, która w praktyce nie wystąpiła;

- stworzyło podział na płatności klientowskie, rozliczane za pośrednictwem izby rozliczeniowej, oraz płatności międzybankowe, rozliczane bezpośrednio w NBP na rachunkach bieżących banków;

- wprowadziło zasadę, że bank - wierzyciel może otrzymać środki pieniężne tylko wówczas, gdy przekazać je bank – dłużnik, oraz że zapłata jest dokonywana jednocześnie na rachunku banku – dłużnika i rachunku banku – wierzyciela;

- określało, że zlecenia płatnicze mogą być realizowane na rachunku bieżącym banku jedynie do wysokości salda na tym rachunku;

- wprowadziło zasadę, że zlecenia płatnicze są realizowane w kolejności numerów nadanych poszczególnym zleceniom przez banki,

- określało, że w razie braku środków na rachunku bieżącym do końca dnia zlecenie jest zwracane bankowi zleceniodawcy bez wykonania, co pośrednio oznaczało konieczność istnienia tzw. kolejki zleceń oczekujących na realizację.

Zarządzenie nr 7/92 Prezesa NBP początkowo miało wejść w życie z dniem 1 października 1992 r., a następnie 1 marca 1993 r. Jednak z uwagi na niepełne przygotowanie wszystkich podmiotów do wprowadzenia nowych zasad datę wejścia w życie przepisów ww. zarządzenia przesunięto na dzień 5 kwietnia 1993 r.

Jednocześnie w latach 1991-1993 NBP i sektor bankowy podjęły następujące niezależne działania w ramach przygotowań do przebudowy polskiego systemu płatniczego:

- W dniu 22 listopada 1991 r. podpisano akt założycielski KIR SA (akcjonariuszami KIR SA było 17 największych polskich banków komercyjnych, NBP oraz Związek Banków Polskich (ZBP)). W 1992 r. opracowano regulamin Izby, do kwietnia 1993 r. przygotowano zaś system SYBIR, oparty na wymianie papierowych dokumentów rozliczeniowych między oddziałami banków za pośrednictwem 17 Bankowych Regionalnych Izb Rozliczeniowych.

- W 1992 r. dokonano konsolidacji rachunków bieżących oddziałów banków, prowadzonych dotąd w różnych oddziałach okręgowych NBP, w jeden skonsolidowany rachunek prowadzony dla każdego z banków w oddziale okręgowym NBP właściwym dla siedziby banku.

⁴ Przy udziale najbardziej aktywnych banków i Związku Banków Polskich oraz pomocy zagranicznych ekspertów, doradczających w ramach misji Międzynarodowego Funduszu Walutowego, m.in. z Banku Rezerwy Federalnej w Stanach Zjednoczonych.

• Od października 1992 r. wprowadzono zasadę, że operacje na rachunku bieżącym banku są realizowane do wysokości salda tego rachunku⁵.

• Wydano zarządzenie Prezesa NBP z dnia 11 grudnia 1992 r. w sprawie form i trybu przeprowadzania rozliczeń pieniężnych za pośrednictwem banków (MP Nr 39, poz. 293). Wprowadziło ono m.in. zasadę powszechnego inkasa czeków, tj. obowiązek wcześniejszego uzyskania przez bank posiadacza czeku od trasata funduszy wystarczających do zapłaty czeku przed uznaniem rachunku posiadacza czeku (z wyjątkiem określonych czeków z rachunków oszczędnościowo-rozliczeniowych, objętych porozumieniem międzybankowym). Zlikwidowano ponadto czeki z gwarancją zapłaty.

• W Centrali NBP utworzono we wrześniu 1992 r. odrębną komórkę organizacyjną: Departament Rachunków Banków (DRB), w którym miało być scentralizowane prowadzenie skonsolidowanych rachunków banków - uczestników KIR SA i rachunku pomocniczego KIR SA, oraz przygotowano nowe umowy rachunku bankowego dla pierwszej grupy takich banków i KIR SA.

• Do kwietnia 1993 r. przygotowano system informatyczny do obsługi ww. rachunków i realizowania zleceń płatniczych banków oraz KIR SA – System Obsługi Rachunków Banków, tj. system SORB⁶.

W dniu 3 kwietnia 1993 r. do DRB i systemu SORB przeniesiono z kilku oddziałów okręgowych NBP prowadzenie rachunków bieżących 17 pierwszych banków, będących akcjonariuszami KIR SA i pierwszymi uczestnikami Izby. Umożliwiono w ten sposób rozpoczęcie, z dniem 5 kwietnia 1993 r., zarówno wymiany zleceń płatniczych między uczestnikami KIR SA w ramach systemu SYBIR, jak i przeprowadzania rozrachunku międzybankowego w systemie SORB. W dniu 5 kwietnia 1993 r. w systemie SORB były zrealizowane jedynie zlecenia dotyczące operacji międzybankowych oraz operacji z NBP, podczas gdy pierwsza sesja rozrachunkowa KIR SA nastąpiła dopiero w dniu 6 kwietnia 1993 r.

Architektura systemu SORB

System SORB był systemem informatycznym działającym na komputerze typu mainframe (IBM-4341), zainstalowanym w Departamencie Informatyki NBP, połą-

⁵ Zmiana została wprowadzona Zarządzeniem nr B/7/1/92 Prezesa NBP z dnia 13 sierpnia 1992 r. zmieniającym zarządzenie w sprawie wprowadzenia „Regulaminu otwierania i prowadzenia rachunków bankowych w złotych przez Narodowy Bank Polski”.

⁶ Początkowo (w 1991 r.) planowano uruchomienie bardziej rozbudowanego i w pełni elektronicznego systemu RTGS o nazwie NBP-Wire (na wzór amerykańskiego systemu RTGS o nazwie Fedwire). Plany te nie zostały jednak zrealizowane głównie z uwagi na brak odpowiedniej infrastruktury teleinformatycznej w sektorze bankowym. W 1992 r. podjęto prace nad ograniczoną wersją systemu, mającego jednak podstawowe cechy wcześniej planowanego systemu RTGS.

czonym poprzez łącze Shine-Link z mikrokomputerami PC zainstalowanymi w DRB, z których system był obsługiwany. System SORB był przygotowany przez firmę zewnętrzną przy udziale pracowników NBP z Departamentu Informatyki. Do jego stworzenia zastosowano system zarządzania bazą danych SAPIENS.

Dla ochrony danych przewidziano w systemie nadawanie różnych uprawnień i funkcji dostępu do danych i do systemu (m.in. administrator, inspektor, operator). Jedynie operatorzy, tj. tzw. kontrolerzy dyspozycji w DRB, mieli możliwość rejestrowania w systemie SORBNET zleceń płatniczych, wystawionych zarówno przez banki, jak i NBP. Oznaczało to, że system miał charakter centralny, a nie rozproszony i żaden z podmiotów zewnętrznych (banki, KIR SA, inne jednostki organizacyjne NBP) nie miał bezpośredniego dostępu elektronicznego do systemu SORB, zwłaszcza w pierwszym roku funkcjonowania systemu SORB. Od kwietnia 1993 r. najbardziej zaawansowane technicznie było przekazywanie do DRB drogą elektroniczną zleceń płatniczych z KIR SA na sesje rozrachunkowe, chociaż wymagało ono ręcznej obsługi przez operatora odbierającego pliki przesyłane z KIR SA. Od czerwca 1994 r. wprowadzono możliwość przekazywania zleceń płatniczych z oddziałów okręgowych NBP i Głównego Oddziału Walutowo-Dewizowego NBP w sposób częściowo automatyczny, tj. z wykorzystaniem przygotowanego przez Departament Informatyki NBP oprogramowania, wspomagającego rozrachunki międzyoddziałowe z DRB, oraz poczty elektronicznej. W lipcu 1995 r. uruchomiono z kolei bezpośrednie (ale jeszcze z konieczną wówczas ręczną kontrolą formalną składanych zleceń) przekazywanie do systemu SORB zleceń płatniczych z systemu SKARBNET, rejestrującego bony skarbowe, prowadzonego przez Departament Polityki Pieniężno-Kredytowej NBP (DPPK). Jak widać, architektura systemu SORB podlegała pewnym zmianom w okresie jego funkcjonowania, co przedstawiają szczegółowo schematy 1 i 2.

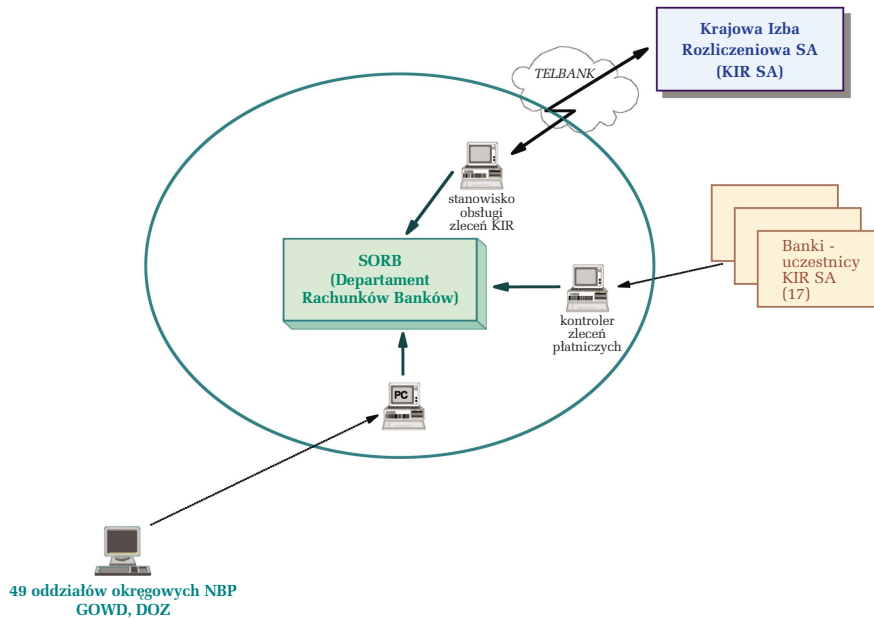
Aspekty prawne funkcjonowania systemu SORB

Podstawami prawnymi funkcjonowania systemu SORB były następujące regulacje prawne rangi ustaw lub aktów wykonawczych do ustaw oraz o charakterze umownym:

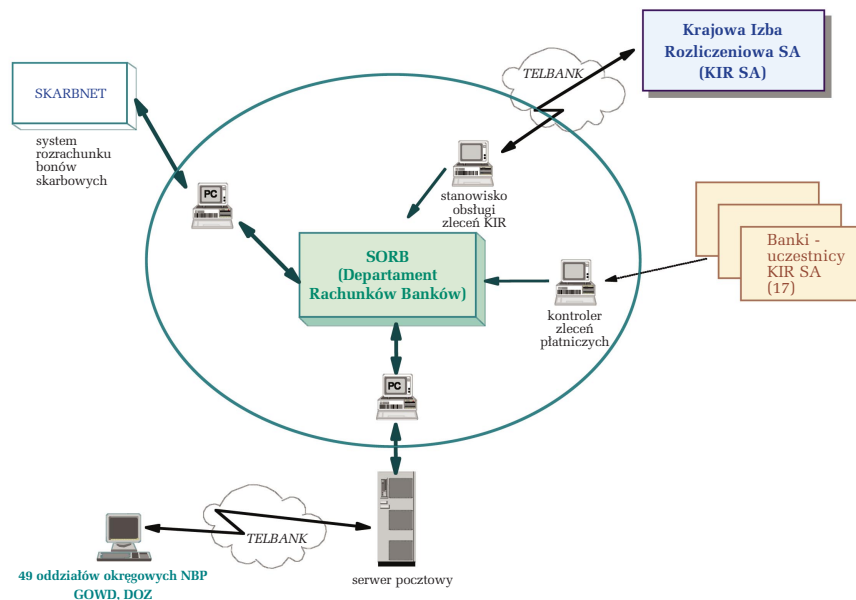
1) art. 29 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 31 stycznia 1989 r. o Narodowym Banku Polskim (Dz.U. Nr 4, poz. 22 z późniejszymi zmianami), zgodnie z którymi NBP prowadzi rachunki bieżące innych banków oraz dokonuje rozrachunków międzybankowych w zakresie wynikającym z prowadzenia rachunków bieżących banków,

2) art. 13-16 ustawy z dnia 31 stycznia 1989 r. Prawo bankowe (Dz.U. Nr 4, poz. 21 z późniejszymi zmianami), dotyczące rachunków bankowych i rozliczeń pieniężnych,

Schemat 1 Struktura systemu SORB (kwiecień 1993 r.)



Schemat 2 Struktura systemu SORB (marzec 1996 r.)



3) art. 725-733 Kodeksu cywilnego, dotyczące umowy rachunku bankowego,

4) rozdział 5 zarządzenia nr 7/92 Prezesa NBP z dnia 24 czerwca 1992 r. w sprawie jednolitych zasad rozrachunków międzybankowych, dotyczący zasad przeprowadzania przez NBP rozrachunków międzybankowych,

5) zarządzenie Prezesa NBP z dnia 11 sierpnia 1989 r. w sprawie ogólnych warunków otwierania i

prowadzenia rachunków bankowych w celu przechowywania środków pieniężnych i przeprowadzania rozliczeń oraz uchylecia obowiązków prowadzenia rachunków podstawowego i pomocniczego (M.P. Nr 27, poz. 218),

6) umowy rachunku bankowego zawarte między NBP a bankami, przygotowane specjalnie na potrzeby i możliwości funkcjonowania systemu SORB, regulujące m.in.:

- zakres operacji, do których służy rachunek bieżący banku,
- rodzaje zleceń składanych przez bank oraz formę i warunki ich złożenia,
- zasady realizacji zleceń płatniczych wystawianych przez KIR SA i NBP, obciążających rachunek bieżący banku,
- warunki odwołania zlecenia,
- tryb przekazywania wyciągu z rachunku bankowego i jego elementy,
- warunki reklamacji i dokonywania storn operacji zrealizowanych na rachunku bieżącym,
- tryb regulowania wierzytelności z tytułu zakupu i sprzedaży znaków pieniężnych,
- tryb zakończenia rozliczeń w ramach systemu rozrachunków międzybankowych, działającego na podstawie Instrukcji Służbowej Nr B/41 „Rozrachunki międzybankowe w banku kredytowym”,

7) „Regulamin otwierania i prowadzenia rachunków bankowych w złotych przez Narodowy Bank Polski”, stanowiący załącznik do zarządzenia nr B/2/I/91 Prezesa NBP z dnia 6 kwietnia 1991 r., którego postanowienia obowiązywały w zakresie nieuregulowanym inaczej w umowach rachunku bankowego.

W okresie funkcjonowania systemu SORB powyższe regulacje praktycznie się nie zmieniały. Wyjątkiem były nieliczne zmiany w umowach rachunku bankowego, związane m.in. z odejściem od systemu rozrachunków międzybankowych, działającego na podstawie wspomnianej Instrukcji Służbowej Nr B/41, zmianą zasad trybu regulowania wzajemnych wierzytelności z tytułu zakupu i sprzedaży krajowych i zagranicznych znaków pieniężnych oraz wprowadzeniem obowiązku przekazywania zleceń na dyskietce w przypadku składania jednorazowo ich większej liczby.

Należy dodać, że podstawą prawną prowadzenia rachunku pomocniczego KIR SA w systemie SORB była odrębna umowa rachunku bankowego, zawarta między NBP a KIR SA.

Uczestnictwo w systemie SORB

W pierwszym okresie funkcjonowania systemu SORB, tj. do czerwca 1994 r., mogły jeszcze obowiązywać „stare” zasady rozrachunków międzybankowych w zakresie wymiany z bankami nieuczestniczącymi w izbie rozliczeniowej, tj. zasady określone w Instrukcji Służbowej Nr B/41. Grono banków posiadających rachunki bieżące w systemie SORB (a jednocześnie uczestników KIR SA, gdyż z jednej strony posiadanie rachunku bieżącego w DRB było warunkiem uczestnictwa w KIR SA, a z drugiej strony nie otwierano w DRB rachunków bieżących dla banków, niebędących uczestnikami Izby) stopniowo się wówczas powiększało. Z początkowej liczby 17 banków w kwietniu 1993 r. wzrosło do 31

w lipcu 1993 r., 32 w listopadzie 1993 r., 44 w grudniu 1993 r., 53 w marcu 1994 r. oraz 68 banków w lipcu 1994 r. Powyższe etapowe przyjmowanie banków do KIR SA następowało zgodnie z umową podpisaną między NBP a KIR SA w kwietniu 1993 r., na mocy której NBP uznał KIR SA za organizację realizującą czynności izby rozliczeniowej w rozumieniu rozdziału 2 zarządzenia nr 7/92 Prezesa NBP. Przyjęto w niej też, że wszystkie banki będą miały prawo uczestnictwa w KIR SA, o ile będą spełniać warunki takiego uczestnictwa, określone w regulaminie KIR SA. W efekcie do lipca 1994 r. większość banków prowadzących działalność w Polsce (z 17 wyjątkami, pomijając banki spółdzielcze) stała się bezpośrednimi uczestnikami KIR SA, a jednocześnie uczestnikami systemu SORB. Od lipca 1994 r. pozostałe banki, które do tego czasu nie przystąpiły do izby rozliczeniowej, rozliczały się za pośrednictwem banków - korespondentów, którymi zostały: NBP (dla 10 banków) oraz 6 innych banków. Niektóre z powyższych banków, rozliczających się za pośrednictwem banków - bezpośrednich uczestników KIR SA, zostały uczestnikami Izby w 1994 i 1995 r. Zasadę otwierania rachunków bieżących w systemie SORB tylko dla banków - bezpośrednich uczestników KIR SA NBP praktycznie utrzymał jeszcze w pierwszych czterech latach funkcjonowania systemu SORBNET, tj. do czerwca 2000 r., kiedy odstąpiono od wiązania uczestnictwa banku w systemie RTGS z jego uczestnictwem w KIR SA.

Liczba uczestników systemu SORB w kolejnych latach jego funkcjonowania zmieniała się zarówno ze względu na przystępowanie kolejnych banków do KIR SA, jak i z uwagi na działania nadzorcze NBP wobec banków o pogarszającej się sytuacji finansowej lub przejęcie przez inne banki. W marcu 1996 r., tj. w końcowym okresie funkcjonowania systemu SORB, rachunki bieżące w tym systemie miało 69 banków.

Rodzaje i formy składania zleceń płatniczych

W systemie SORB były realizowane zlecenia płatnicze wystawiane przez:

1) banki, w tym:

- banki - bezpośrednich uczestników KIR SA, mające rachunki bieżące (do października 1994 r. również rachunki rezerwy obowiązkowej) prowadzone w systemie SORB,
- banki uczestniczące pośrednio w KIR SA, tj. rozliczające się za pośrednictwem banków - korespondentów, mające w systemie SORB jedynie rachunki rezerwy obowiązkowej,

2) KIR SA,

3) NBP, w tym:

- DRB,

- inne jednostki organizacyjne NBP.

Banki - bezpośredni uczestnicy KIR SA składały do systemu SORB zlecenia płatnicze głównie telefak-

sem, na dyskietce lub na nośniku papierowym. Zlecenia te dotyczyły przede wszystkim:

- operacji na rynku międzybankowym (pieniężnym, walutowym oraz papierów wartościowych),
- operacji z NBP (m.in. zakupu znaków pieniężnych lub walut),
- operacji między rachunkami własnymi banku (m.in. odprowadzenia lub zmniejszenia rezerwy obowiązkowej oraz wykorzystania bądź spłaty kredytu lombardowego).

Dla uniknięcia ryzyka zbyt wysokiego wolumenu operacji z ww. tytułów na początku funkcjonowania systemu SORB istniały ograniczenia ilościowe zleceń płatniczych dotyczących operacji na poszczególnych rynkach międzybankowych (jedno zlecenie dziennie między danym bankiem a innym bankiem); z oczywistych względów po pewnym czasie je zniesiono.

W okresie do czerwca 1994 r. bardzo ważnym typem zlecenia, mającym najwyższy priorytet realizacji po zleceniach KIR SA i opatrzonym numerem 1, były zlecenia banków składane w celu zapłacenia przez nie Narodowemu Bankowi Polskiemu zobowiązań wynikających z wymiany zleceń płatniczych dokonywanej zgodnie z dotychczasowymi zasadami określonymi Instrukcją Służbową Nr B/41, tj. dotyczącej zestawień awizów uznaniowych wysłanych i obciążeniowych otrzymanych. Odpowiednikiem tego zlecenia, ale uznającego rachunki bieżące banków, były zlecenia opatrzone numerem 2, dotyczące odpowiednio zestawień awizów uznaniowych otrzymanych i obciążeniowych wysłanych. Od listopada 1993 r. wyodrębniono jednak z zakresu objętego ww. zleceniami operacje na międzybankowym rynku pieniężnym, dokonywane między bankami - uczestnikami KIR SA a pozostałymi bankami.

Cechą charakterystyczną tego okresu (jak również pierwszych lat funkcjonowania systemu SORBNET, tj. do czerwca 2000 r.) było to, że przedmiotem rozrachunku międzybankowego w systemie SORB nie były praktycznie w ogóle zlecenia klientowskie banków (były one rozliczane wyłącznie za pośrednictwem KIR SA).

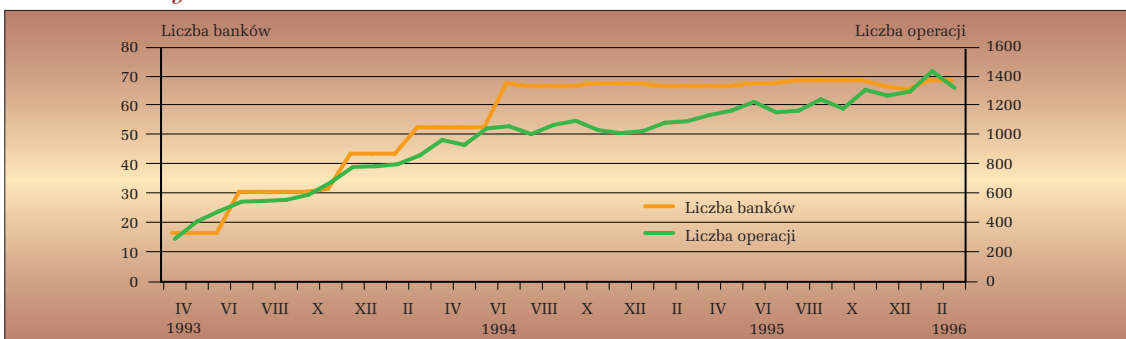
Wyjątkami w zakresie zleceń klientowskich realizowanych w systemie SORB były zlecenia z tytułu zakupu lub wykupu skarbowych papierów wartościowych, w których uznawany lub obciążany był rachunek Ministerstwa Finansów prowadzony w Oddziale Okręgowym NBP w Warszawie, oraz sporadycznie zdarzające się zlecenia z tytułu zajęcia wierzytelności na rachunku banku, gdzie uznawany był rachunek komornika.

Zlecenia składane przez banki nieuczestniczące bezpośrednio w KIR SA dotyczyły jedynie zmniejszenia środków odprowadzonych na rachunki rezerwy obowiązkowej. Zdarzało się to jednak dość rzadko (odprowadzanie rezerwy obowiązkowej odbywało się poprzez zlecenia wystawione przez ich banki – korespondentów, pośredniczących w ich rozliczeniach).

KIR SA składała zlecenia płatnicze do DRB łącznie na sesjach rozrachunkowych. Początkowo były dwie takie sesje: w godzinach 10.30 – 11.00 (tzw. sesja ranna, dotycząca wyników wymiany zleceń uznaniowych w systemie SYBIR, a od kwietnia 1994 r. również w systemie ELIXIR) oraz 19.00 – 19.30 (tzw. sesja wieczorna, dotycząca wyników wymiany zleceń obciążeniowych w systemie SYBIR, a od 18 kwietnia 1994 r. również zleceń uznaniowych w systemie ELIXIR). Od dnia 1 września 1995 r. wprowadzono sesję popołudniową, w godzinach 14.30-15.00, dotyczącą wyników wymiany zleceń uznaniowych w ramach systemu ELIXIR. Zlecenia płatnicze KIR SA były składane do DRB drogą elektroniczną w postaci pliku zawierającego pojedyncze kwoty dla każdego z banków uczestniczących w wymianie zleceń rozliczanych w danym przebiegu rozliczeniowym w KIR SA.

Zlecenia płatnicze wystawione przez NBP były sporządzane bądź przez DRB (dotyczyły one głównie zapłaty przez banki odsetek, prowizji i opłat), bądź przez inne jednostki i komórki organizacyjne NBP, tj. oddziały okręgowe NBP, GOWD, DOZ oraz DPPK. Na początku funkcjonowania systemu SORB zlecenia z innych jednostek NBP były przekazywane do DRB w drodze rozrachunków międzyoddziałowych, głównie telefaksem. Dopiero od czerwca 1994 r. zlecenia płatnicze

Wykres 1 Średnia dzienna liczba operacji w systemie SORB na tle liczby banków - uczestników systemu SORB w latach 1993-1996



Źródło: dane Departamentu Rachunków Banków NBP.

z ww. jednostek były składane do DRB za pośrednictwem poczty elektronicznej, jednak wymagały one w DRB ręcznej obsługi przez operatora odbierającego przesyłki ze zleceniami.

Liczbę operacji na rachunkach bieżących banków na tle liczby banków - uczestników KIR SA i systemu SORB przedstawia wykres 1.

Zasady realizacji zleceń płatniczych w systemie SORB

W systemie SORB zlecenia płatnicze różnych podmiotów, obciążające rachunki bieżące banków, miały różny priorytet realizacji. Najwyższy priorytet miały zlecenia KIR SA, następnie zlecenia NBP, a najniższy priorytet miały zlecenia wystawiane przez same banki.

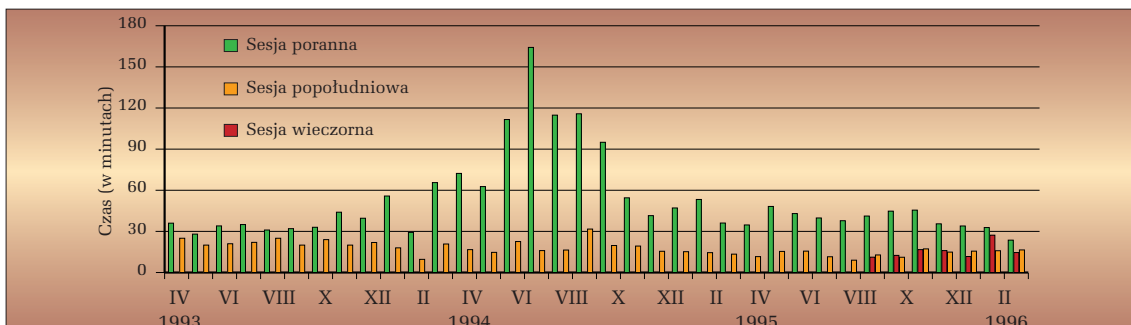
Zgodnie z regulaminem KIR SA oraz umową rachunku bankowego zawartą między NBP a KIR SA, określającą warunki składania i realizacji zleceń KIR SA, zlecenia KIR SA były realizowane na dwóch (a następnie na trzech) sesjach rozrachunkowych według zasady „wszystko albo nic”. Do regulaminowej godziny zakończenia sesji wszyscy uczestnicy, mający zobowiązania netto na danej sesji, powinni byli posiadać na swoich rachunkach środki pieniężne wystarczające na zapłatę tych zobowiązań. W razie braku takich środków w regulaminowym czasie NBP powinien był przekazać informację o takim banku do Krajowej Izby Rozliczeniowej SA, która wykluczałaby bank z rozliczeń i składałaby kolejne zlecenie płatnicze, odzwierciedlające przeliczone ponownie wyniki rozliczeń bez wykluczonego banku. Taka procedura teoretycznie mogła powtarzać się aż do momentu, w którym wszystkie banki pozostałe w rozrachunku posiadały środki na opłacenie swoich zobowiązań. W praktyce bardzo rzadko zdarzały się takie wykluczenia: w 1994 r. miało miejsce pierwsze wykluczenie (Bank Agrobank SA), w 1995 r. zaś dwa (Bank Rozwoju Rolnictwa SA oraz Bank Depozytowo-Kredytowy „Savim Bank”). Przeważnie były one jednak spowodowane nie tyle bezpośrednio brakiem płynności banku akurat na danej sesji, ile ogólną

złą sytuacją finansową danego banku, która była następnie przesłanką podjęcia stosownych decyzji nadzorczych ze strony NBP. W latach 1993-1995, tj. w pierwszym okresie funkcjonowania systemu RTGS w Polsce, kłopoty z płynnością na sesjach KIR SA - na szczęście o charakterze technicznym i przejściowym, a nie stałym - miały jednak nie tylko ww. banki, które ostatecznie zostały wykluczone z KIR SA, ale także inne banki. Kłopoty z płynnością banków odzwierciedlały się głównie w wydłużających się sesjach rozrachunkowych KIR SA, co przedstawia wykres 2.

Oznaczało to, że polityka NBP w tym okresie polegała raczej na niedopuszczeniu do wykluczenia banku z KIR SA i przedłużaniu sesji do momentu uzyskania właściwych środków (co często i tak okazywało się działaniem szybszym niż ewentualne wykluczenie banku przez KIR SA, obliczenie nowych wyników i złożenie nowego zlecenia do NBP). Działo się tak z uwagi m.in. na brak w KIR SA systemowych mechanizmów nie tylko gwarancji rozrachunku, ale nawet jego wspomaganie (poza przekazywaną bankom prognozą wyników: dzień wcześniej w odniesieniu do systemu SYBIR i przed sesją w przypadku systemu ELIXIR). Powodem takiej polityki było także możliwe ryzyko systemowe dla wszystkich banków, wynikające z prawdopodobnego wystąpienia tzw. efektu domina. Wykluczenie następowało zatem jedynie w przypadku tych banków, które nie tylko nie posiadały odpowiednich środków pieniężnych w czasie sesji, ale również ze względu na swoją sytuację finansową nie rokowały nawet, że w miarę szybko środki takie uzyskają.

W przeciwieństwie do zleceń KIR SA, które do rozrachunku w systemie SORB były kierowane na bazie netto, zlecenia wystawiane przez NBP i banki były realizowane na bazie brutto, tj. w sposób pojedynczy, oraz w czasie rzeczywistym, tj. niezwłocznie po ich otrzymaniu i kontroli formalnej (np. sprawdzeniu kompletności i poprawności elementów zlecenia, m.in. podpisów osób akceptujących zlecenie w przypadku zleceń na papierowym nośniku informacji), co definiowało system SORB jako system RTGS. Kolejną istotną zasadą realizacji tych zleceń płatniczych, obciążają-

Wykres 2 Średni czas trwania sesji rozrachunkowych KIR SA w systemie SORB w latach 1993-1996



Źródło: dane Departamentu Rachunków Banków NBP.

cych rachunki bieżące banków, było uzależnienie ich realizacji od posiadania przez banki wystarczających środków pieniężnych na rachunkach. Banki nie miały możliwości bezpośredniego samodzielnego zarządzania kolejnością realizacji złożonych przez nie zleceń. Mogły to czynić, jedynie nadając zleceniom wybrane numery, co wyznaczało kolejność realizacji zleceń. Z tego względu zlecenia płatnicze, które zostały zarejestrowane w systemie SORB, ale nie zostały zrealizowane (np. z powodu braku wystarczających środków lub oczekiwania na realizację zlecenia płatniczego z wyższym priorytetem, np. zlecenia tego samego wystawcy z niższym numerem zlecenia) trafiały do kolejki zleceń oczekujących na realizację, funkcjonującej w ramach systemu. Z tej kolejki były realizowane – w razie uzyskania środków na rachunku – najpierw zlecenia płatnicze wystawione przez NBP, a następnie zlecenia banku, w kolejności wynikającej z nadanej przez banki numeracji zleceń płatniczych, jednak bez oczekiwania na zlecenia płatnicze z brakującymi numerami. Zlecenia niezrealizowane do końca dnia operacyjnego były odrzucane przez system, a do banku zleceniodawcy była wysyłana telefaksem informacja o zwrocie zlecenia. Poza możliwością odwołania zlecenia z kolejki przez bank nie istniał, niestety, mechanizm optymalizacji kolejki, przeciwdziałający tworzeniu się zatorów w realizacji zleceń płatniczych.

Chociaż system działał od godz. 7.30 do co najmniej godz. 19.00-19.30, zlecenia banków były realizowane głównie w godzinach od 8.00 do 18.00 przez pięć dni w tygodniu (od poniedziałku do piątku). Zlecenia kierowane do innych jednostek lub komórek organizacyjnych NBP mogły być jednak składane i realizowane tylko do godziny 14.00 z uwagi na krótszy czas obsługi klientów przez te jednostki. Umowa rachunku bankowego dopuszczała jednak możliwość złożenia przez bank zlecenia po godz. 18.00 w wyjątkowym przypadku, tj. jeżeli zlecenie takie miało na celu przekazanie brakujących środków pieniężnych bankowi, który na wieczornej sesji KIR SA (19.00-19.30) nie posiadał środków na początku sesji na opłacenie swoich zobowiązań wynikających na danej sesji. Możliwość taka była niejednokrotnie wykorzystywana.

Usprawnienia rozrachunku międzybankowego w systemie SORB

Po wejściu w życie nowych jednolitych zasad rozrachunków międzybankowych zmniejszyła się wartość tzw. pieniądza w drodze, pozostającego w księgach rachunkowych NBP (w 1993 r. saldo rozrachunków międzybankowych zmniejszyło się z 8,5 bln PLZ w styczniu do 1,0 bln PLZ w grudniu), poprawiając automatycznie płynność banków. Sprawne dokonywanie roz-

rachunków międzybankowych w pierwszym okresie funkcjonowania systemu SORB napotykało jednak następujące przeszkody.

Brak możliwości wykorzystania przez banki rezerw obowiązkowych do rozliczeń

Do października 1994 r. banki - uczestnicy KIR SA posiadały w DRB – poza rachunkami bieżącymi – również dwa rachunki rezerwy obowiązkowej: rachunek rezerwy oprocentowanej i rachunek rezerwy nieoprocentowanej. Żaden z tych rachunków nie mógł być wykorzystywany do rozliczeń. Oznaczało to, że spora część środków pieniężnych zgromadzonych na rachunkach w NBP, wynikająca z bardzo wysokiej w latach 1993-1995 stopy rezerwy obowiązkowej (wynosiła ona 20-23% dla depozytów na żądanie i 9-10% dla depozytów terminowych), nie była do sierpnia 1994 r. wykorzystywana do poprawy dokonywania rozrachunku międzybankowego w systemie SORB.

Powyższy brak możliwości wynikał z ówczesnych zapisów art. 30 ust. 4 ustawy z dnia 31 stycznia 1989 r. o Narodowym Banku Polskim. Zgodnie z nim bank nie mógł dysponować środkami pieniężnymi, które odprowadził na rachunek rezerw.

W okresie obowiązywania ww. zasad banki do poprawy własnej płynności i usprawnienia realizacji zleceń obciążających ich rachunki bieżące mogły wykorzystywać zatem jedynie lokaty z innych banków, kredyt refinansowy z NBP, ale niekiedy nawet odprowadzenie nadmiarów znaków pieniężnych do NBP. Brak możliwości automatycznego przesyłania zleceń bezpośrednio do systemu SORB sprawiał jednak, że nie zawsze powyższe operacje mogły być szybko sfinalizowane i zapewnić odpowiednie środki na rachunku danego banku na czas, tj. najczęściej przed regulaminową godziną zakończenia sesji rozrachunkowej KIR SA. Z punktu widzenia banków głównie te sesje, a zwłaszcza pierwsza z nich, wymagały terminowego znalezienia odpowiednich środków na wykonanie ich zobowiązań pieniężnych. Przesłanką poszukiwania nowych rozwiązań usprawniających rozrachunek były utrudnienia wynikające dla banków z wprowadzenia nowych zasad rozrachunku. Zgodnie z nimi wyeliminowano bowiem możliwość kredytowania rozrachunków międzybankowych przez NBP, a banki pozbawione zostały możliwości wcześniejszego wykorzystania środków, które nie wpłynęły jeszcze na ich rachunki.

Sprawiało to, że w celu usprawnienia przeprowadzania rozrachunku międzybankowego w systemie SORB NBP dążył do zmiany ustawy o Narodowym Banku Polskim w kierunku umożliwienia użycia środków rezerwy obowiązkowej do rozliczeń pieniężnych. Stało się to możliwe dopiero od sierpnia 1994 r., kiedy weszła w życie ustawa z dnia 24 czerwca 1994 r. o restrukturyzacji banków spółdzielczych i Banku Gospo-

darki Żywnościowej oraz o zmianie niektórych ustaw, zgodnie z którą nadano nowe brzmienie art. 30 ust. 4 ustawy o Narodowym Banku Polskim. Zmiana ta umożliwiła zastąpienie dotychczasowego zarządzenia nr 3/92 Prezesa NBP z dnia 17 kwietnia 1992 r. w sprawie wysokości, zasad odprowadzania oprocentowania rezerw obowiązkowych banków (Dz.Urz. NBP Nr 3, poz. 6 z późniejszymi zmianami) nowym zarządzeniem nr 9/94 Prezesa NBP z dnia 9 sierpnia 1994 r. w sprawie rezerwy obowiązkowej banków (Dz.Urz. NBP Nr 16, poz. 27 z późniejszymi zmianami). Zgodnie z nim banki mogły rozpocząć wykorzystywanie rezerw obowiązkowych do rozliczeń. Możliwość wykorzystania rezerwy obowiązkowej do tych celów została jednak osiągnięta w dwóch etapach. Od sierpnia 1994 r. do października 1994 r. banki mogły, zgodnie z zarządzeniem Prezesa NBP z dnia 9 sierpnia 1994 r., przenosić środki z rachunku rezerwy nieoprocentowanej (wykorzystaniu nie podlegały środki z rachunku rezerwy oprocentowanej) na rachunek bieżący w ciągu dnia. Na koniec dnia mogły wykonać operację odwrotną przy obowiązku utrzymania przeciętnej rezerwy, w ciągu miesięcznego okresu utrzymywania, co najmniej w wysokości wymaganej. Od listopada 1994 r. dopuszczono natomiast - na podstawie zarządzenia nr 11/94 Prezesa NBP z dnia 14 października 1994 r. zmieniającego zarządzenie w sprawie rezerwy obowiązkowej banków (Dz.Urz. NBP Nr 19, poz. 30) - możliwość utrzymywania przez banki rezerwy nieoprocentowanej na rachunku bieżącym. Zlikwidowano ponadto bankom mającym rachunki bieżące w NBP rachunki rezerwy nieoprocentowanej i przekazano środki z rezerwy nieoprocentowanej na rachunki bieżące. Oznaczało to, że banki mogły bezpośrednio wykorzystywać do rozliczeń większą płynność na rachunkach bieżących, co skróciło sesje rozrachunkowe KIR SA w DRB (z ponad 200 minut w skrajnych przypadkach do 30 - 45 minut), przyspieszyło realizację pozostałych operacji w systemie SORB, zmniejszyło liczbę przypadków wzajemnego blokowania się zleceń i kwotę wolnych środków, tj. bez uwzględnienia rezerwy obowiązkowej, na rachunkach banków (z 4,5 bln PLZ i 3,5 bln PLZ w lipcu i sierpniu 1994 r. do 1,5 bln

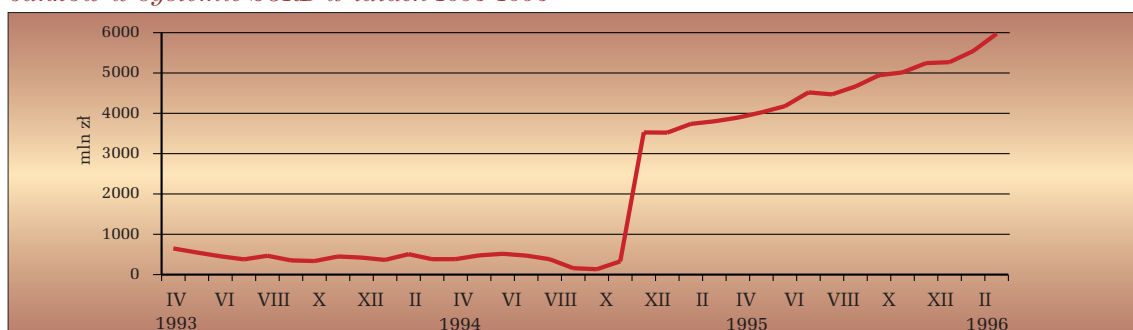
PLZ we wrześniu, 1,2 bln PLZ w październiku oraz 0,1 bln PLZ w listopadzie 1994 r.). Świadczyły to, że poprzez wykorzystanie ww. nowych rozwiązań banki znacząco poprawiły zarządzanie wolnymi środkami na rachunku bieżącym, a zwiększoną płynność mogły przeznaczyć na nowe inwestycje i pozyskanie dodatkowych dochodów. Rachunki rezerwy oprocentowanej ostatecznie zlikwidowano w 1998 r.

Wpływ ww. zmian w mechanizmach wykorzystywania rezerwy obowiązkowej na wzrost środków pieniężnych banków na rachunkach bieżących w DRB ilustruje najlepiej wykres 3.

Brak możliwości szybkiego wykorzystania kredytu refinansowego

W pierwszym okresie funkcjonowania systemu SORB rachunki większości kredytów refinansowych były nadal prowadzone przez oddziały okręgowe NBP właściwe dla siedziby centrali banku. Dotyczyło to kredytu lombardowego, kredytu redyskontowego oraz kredytu na inwestycje centralne. Do DRB przeniesiono od kwietnia 1993 r. jedynie rachunki tzw. kredytu refinansowego skonwertowanego, udzielonego w poprzednich latach. Jego obsługa nie wymagała bezpośredniego kontaktu z bankiem i dokonywania dodatkowych czynności, które mogły być wykonane w tym czasie tylko przez oddziały okręgowe NBP (np. przyjęcie bonów skarbowych, istniejących wówczas w postaci zmateriaлизованej, jako zastawu pod kredyt lombardowy, lub weksli w przypadku uruchamiania kredytu redyskontowego). Oznaczało to, że wykorzystanie kredytu lombardowego bądź redyskontowego dla polepszenia płynności i znalezienia odpowiednich środków, np. na zapłatę zobowiązań na sesji KIR SA, wymagało podjęcia dodatkowych czynności w oddziale okręgowym NBP, co nieco opóźniało uzyskanie środków na rachunku bieżącym banku w DRB. Z uwagi na fakt, że redyskonto weksli nie mogło być przeniesione do DRB z przyczyn fizycznych (niemożliwość szybkiego dostarczenia weksli do redyskonta i co za tym idzie - uruchomienia kredytu redyskontowego dla banków spoza Warszawy), a kredyt na inwestycje centralne praktycznie był już w

Wykres 3 Średnia dzienna wielkość środków pieniężnych na rozrachunkach bieżących banków w systemie SORB w latach 1993-1996



okresie spłaty, można było jedynie usprawnić procedurę obsługi kredytu lombardowego. Od grudnia 1995 r. w DRB otwierano rachunki kredytu lombardowego dla operacji, w których przedmiotem zastawu były bony skarbowe zdematerializowane, rejestrowane w Centralnym Rejestrze Bonów Skarbowych (CRBS), powstałym w lipcu 1995 r. i obsługiwanym przez system SKARBNET, prowadzony w NBP przez DPPK. Nowe emisje bonów, rejestrowane w CRBS, mogły stanowić przedmiot zastawu pod kredyt lombardowy, uruchamiany szybciej niż w przypadku bonów zmaterializowanych, których rejestry pozostały w oddziałach okręgowych NBP do czasu ich wykupu. Pracownik banku nie musiał już zatem przyjeżdżać do oddziału okręgowego NBP i przedstawiać bonów do zastawu (choć w praktyce były one najczęściej deponowane fizycznie w oddziale okręgowym NBP). Przysyłał jedynie telefaksem do DPPK zlecenie zablokowania w CRBS bonów pod kredyt lombardowy i odpowiednie zlecenie płatnicze do DRB. Jeśli posiadał odpowiedni portfel bonów skarbowych, operacja wykorzystania kredytu lombardowego trwała dość krótko i bank mógł stosunkowo szybko mieć odpowiednie środki z kredytu na rachunku bieżącym.

Powyższe działania sprawiły, że po pierwszym, bardzo trudnym okresie funkcjonowania systemu, przejawiającym się m.in. w wydłużających się sesjach rozrachunkowych KIR SA, okres od listopada 1994 r. do marca 1996 r. był czasem stabilizowania się mechanizmów zarządzania przez banki środkami pieniężnymi na rachunkach bieżących w systemie SORB, charakteryzującym się znacznym skróceniem – w stosunku do wcześniejszego okresu, tj. od kwietnia 1993 r. do października 1994 r. - czasu trwania sesji rozrachunkowych KIR SA. Sporadyczne przypadki opóźniania przez banki sesji rozrachunkowych KIR SA kończyły się oficjalnymi upomnieniami ze strony banku centralnego, co również wpływało mobilizująco na uczestników systemu SORB.

Pozostałe funkcje systemu SORB

Poza dokonywaniem rozrachunku międzybankowego i realizacją zleceń płatniczych w systemie, co było podstawowymi funkcjami realizowanymi przez SORB, system ten umożliwiał również realizację funkcji związanych z obsługą rachunków banków, funkcji księgowych, statystycznych oraz innych związanych z administrowaniem systemem.

Do pierwszej grupy funkcji, związanych z obsługą rachunków banków, należały m.in.:

- obliczanie bieżących sald rachunków po realizacji każdego zlecenia płatniczego, które dotyczyło tych rachunków; umożliwiała to bieżące informowanie ban-

ków o aktualnym stanie środków na ich rachunkach bieżących - poprzez przekazanie informacji bezpośrednio przedstawicielom banku zgłaszającym się do DRB bądź telefonicznie upoważnionym przez bank osobom,

- zapisywanie w systemie „historii” rachunku z dni poprzednich (pełne dane do kilku miesięcy wstecz, dane syntetyczne przez rok) oraz z dnia bieżącego; umożliwiała to przekazywanie bankom, poza informacją o aktualnym saldzie, danych o wszystkich obciążeniach i uznaniach na ich rachunku;

- obsługa kolejki zleceń oczekujących na realizację z możliwością jej przeglądania i opróżniania przez kontrolerów dyspozycji oraz wycyfowania zlecenia na wniosek banku zleciodawcy;

- możliwość dokonywania przez DRB blokad określonych kwot pieniężnych na rachunku banku, np. na początku sesji rozrachunkowych KIR SA (blokada dotyczyła kwoty do zapłaty wynikającej ze zlecenia KIR SA na rachunkach banków obciążanych na sesji) lub z tytułu zajęcia wierzytelności;

- umożliwienie wprowadzania do systemu dostarczonych przez KIR SA wstępnych wyników wymiany zleceń za pośrednictwem KIR SA, co umożliwiała kontrolerom dyspozycji w DRB bieżące śledzenie, czy bank ma zapewnione środki na zapłatę ewentualnych zobowiązań na sesji rozrachunkowej KIR SA;

- sporządzanie na koniec dnia wyciągu z rachunku bankowego, wyszczególniającego wszystkie operacje zewidencjonowane na rachunku w ciągu dnia; wyciąg był przekazywany bankom - bezpośrednio przedstawicielom banku bądź telefaksem na początku następnego dnia operacyjnego (początkowo wraz z tzw. załącznikami, tj. kopiami zleceń płatniczych zrealizowanych na rachunku).

Dziś funkcje te wydają się podstawowym elementem prowadzenia rachunku bankowego, jednak dziesięć lat temu były one pewną nowością dla banków (dotychczasowe systemy informatyczne w oddziałach okręgowych NBP, gdzie wcześniej były prowadzone rachunki banków, takich funkcji nie miały).

W ramach funkcji księgowych system umożliwiał:

- otwarcie i prowadzenie nie tylko rachunków bieżących banków, ale również niektórych innych rachunków banków (rachunków kredytu refinansowego, rachunków rezerwy obowiązkowej), rachunku pomocniczego KIR SA (o charakterze technicznym, umożliwiającego rozrachunek na sesji KIR SA), kont własnych NBP do ewidencji rozrachunków międzybankowych i międzyoddziałowych oraz kosztów i dochodów, a także kont pozabilansowych (ewidencjonujących m.in. przyznane kredyty refinansowe);

- sporządzanie dokumentacji księgowej obowiązującej w Narodowym Banku Polskim;

- naliczanie i księgowanie odsetek od rachunków oprocentowanych;

- dokonywanie okresowych automatycznych przeksięgowania, m.in. w ramach tzw. zamknięć rocznych.

Pomimo samodzielności realizacji ww. funkcji księgowych dla pełnego bezpieczeństwa system SORB był w pierwszym okresie działalności (w 1993 r.) wspomagany przez system MINI-SOB, wykorzystywany w NBP w niektórych mniejszych jednostkach prowadzących księgi rachunkowe.

Realizacja funkcji statystycznych polegała w szczególności na wykonywaniu przez system odpowiednich raportów niezwiązanych z wymogami księgowymi lub warunkami obsługi rachunków. System sporządzał w ciągu dnia lub na koniec dnia kilka dodatkowych wydruków, które umożliwiały opracowanie sprawozdań o charakterze statystycznym dla kierownictwa NBP i innych departamentów. Jednym z istotniejszych raportów była lista operacji zrealizowanych w systemie w podziale według kodów tytułów zleceń, tj. trzy- lub czterocyfrowych kodów, którym przyporządkowano poszczególne typy operacji. Kody te, zaproponowane przez DRB początkowo w liczbie około kilkudziesięciu, zostały przyjęte przez banki i stosowano je powszechnie na zasadzie dobrowolności. Pozwalały one zmniejszyć pracochłonność obsługi zleceń płatniczych przy jednoznacznym określeniu tytułu płatności dla banku zleceńodawcy i zleceniobiorcy. Raporty te umożliwiały analizę obrotów na rachunkach bieżących według rodzajów operacji zrealizowanych na tych rachunkach.

Przesłanki rozpoczęcia prac nad nowym systemem RTGS

Pomimo pewnego zmniejszenia stopnia ryzyka systemowego poprzez omówione powyżej działania podjęte przez NBP nadal istniało i coraz bardziej zwiększało się ryzyko techniczne w systemie SORB. Do głównych słabości technicznych systemu SORB należy zaliczyć:

- a) brak możliwości automatycznego, tj. w drodze elektronicznej, składania przez banki zleceń do systemu⁷,
- b) brak możliwości elektronicznego podglądu salda i obrotów na rachunku przez banki (banki mogły jedynie kilkakrotnie w ciągu dnia zapytać telefonicznie o saldo i obroty oraz otrzymywać wyciągi ze wszystkimi operacjami po zakończonym dniu),
- c) brak możliwości elektronicznego zarządzania kolejną zleceń oczekujących na realizację (banki miały możliwość odwołania zlecenia płatniczego oczekującego w kolejce na realizację jedynie poprzez wysłanie stosownego zlecenia telefaksem),
- d) coraz większe problemy z wydajnością systemu, m.in. z uwagi na coraz większy wolumen zleceń, przez co system zbliżył się do granicy swojej technicznej wydajności,

e) zdarzające się coraz częściej przerwy i zakłócenia w funkcjonowaniu systemu.

Powyższe słabości systemu stały się przesłanką rozpoczęcia od 1994 r. prac nad nowym systemem RTGS, który byłby wolny od powyższych słabości i mógłby być systemem bardziej sprawnym, bezpiecznym i funkcjonalnym dla banków.

Ogólna ocena systemu SORB

System SORB był pierwszym polskim systemem RTGS, stając się od dnia uruchomienia najistotniejszym, obok systemów KIR SA, elementem nowego polskiego systemu płatniczego. Wprowadzenie systemu SORB pozwoliło na uruchomienie działalności operacyjnej KIR SA. Z jednej strony przyczyniło się przez to do określenia optymalnej organizacji systemu płatniczego w Polsce oraz istotnego zmodernizowania rozliczeń płatności klientów polskich banków (m.in. poprzez ujednoczenie i skrócenie średniego czasu rozliczeń międzybankowych do 1 - 2 dni z około 5 - 8 dni przed uruchomieniem KIR SA). Z drugiej strony eliminowało ponoszone dotychczas przez NBP ryzyko automatycznego kredytowania rozrachunków międzybankowych. Znacznie usprawniło również rozliczanie operacji międzybankowych i operacji banków z NBP. Powstanie systemu SORB umożliwiło także, pod względem technicznym, rozwój dotychczasowych i powstanie nowych instrumentów polityki pieniężnej banku centralnego oraz pozwoliło na rozwój rynku międzybankowego i rozwiązań na nim oferowanych (w tym zwłaszcza rozwój rynku lokat *overnight*, który w poprzednim systemie rozrachunków międzybankowych praktycznie nie miał możliwości wystąpienia). Należy wskazać, że powstanie systemu SORB było konsekwencją przede wszystkim uruchomienia izby rozliczeniowej, co wymagało scentralizowania rachunków jej uczestników w jednej jednostce organizacyjnej w NBP, i nie wynikało wprost z konieczności usprawnienia rozliczeń operacji na rynku międzybankowym, mimo że w efekcie i ten cel został zrealizowany.

Skutkiem uruchomienia systemu SORB był znaczący wzrost płynności banków, która następnie, po efektywnym zainwestowaniu, mogła przynieść odpowiednie zyski. Osiągnięto to dzięki:

- centralizacji dotychczas rozproszonych rachunków bieżących banków, co ma fundamentalne znaczenie dla efektywnego zarządzania płynnością;
- przekazaniu tzw. pieniądza w drodze, pozostającego dotąd w bilansie NBP, do dyspozycji banków;
- zmniejszeniu niezbędnych środków na rachunkach bieżących banków dla przeprowadzania rozrachunku międzybankowego; kwoty netto zobowiązań i należności wynikających z wymiany zleceń za pośrednictwem KIR SA były bowiem blisko 8-krotnie mniej-

⁷ Niektórzy eksperci błędnie uznawali, że cecha ta nie pozwala na uznanie systemu SORB za system RTGS, podczas gdy ww. cecha, choć występująca w większości systemów RTGS, nie była – zgodnie z opracowaniem „Real Time Gross Settlement Systems” (vide przypis 1) - konieczna do zdefiniowania danego systemu jako systemu RTGS.

sze niż przy rozliczaniu ich na bazie brutto (średnia miesięczna wielkość środków pieniężnych na rachunkach bieżących banków w NBP zmniejszyła się z 7,6 bln PLZ w ciągu roku poprzedzającego wprowadzenie systemu SORB do 4,5 bln PLZ w okresie kwiecień - grudzień 1993 r.);

- dalszym zmianom w instrumentarium banku centralnego (zwłaszcza związanym z rezerwami obowiązkowymi).

System SORB pozytywnie „przeszedł” przez moment denominacji złotego na przełomie 1994 i 1995 r. Było to duże wyzwanie dla każdego poważnego systemu informatycznego w Polsce.

Należy także dodać, że system SORB był w 1993 r. jednym z nielicznych systemów tego typu w Europie i na świecie. W tamtym okresie systemy RTGS miało w Europie jedynie kilka krajów (m.in. Dania, Finlandia, Niemcy, Szwecja). Właściwy rozwój systemów RTGS w krajach Europy Zachodniej przypada w zasadzie na kolejne lata, a zwłaszcza drugą połowę lat dziewięćdziesiątych. Powstanie systemów RTGS było początkowo tylko silnie rekomendowane⁸, ale następnie stało się wymogiem dla krajów przystępujących do UGW i systemu TARGET. Wypada zatem uznać, że funkcjonujący od 1993 r. w Polsce model organizacji rozliczeń i rozrachunków międzybankowych, bazujący na istnieniu izby rozliczeniowej dla płatności detalicznych i systemu RTGS w banku centralnym dla płatności wysokokwotowych, był rozwiązaniem najwłaściwym z punktu widzenia potrzeb i warunków polskiego systemu płatniczego (w zasadniczych elementach bowiem nie zmienił się do dnia dzisiejszego) oraz przyjętych standardów międzynarodowych (był on bowiem modelem powszechnie przyjmowanym w innych krajach i rekomendowanym przez międzynarodowe gremia ja-

ko rozwiązanie optymalne dla krajowego systemu płatniczego)⁹.

Wysiłek podjęty przez Narodowy Bank Polski w celu zbudowania systemu SORB przyniósł zatem pozytywne efekty systemowe, przyczyniając się do modernizacji polskiego systemu płatniczego i rozwoju polskiego systemu bankowego i finansowego przy stosunkowo niskich kosztach ponoszonych przez uczestników (do 1997 r. za otwieranie i prowadzenie rachunków banków w systemie RTGS NBP zasadniczo nie pobierał opłat).

Jednocześnie jednak system SORB miał wiele wad i słabości, głównie technicznych. Brakowało zwłaszcza elektronicznej łączności banków z NBP do automatycznego przekazywania zleceń płatniczych i ewentualnych innych komunikatów między obiema stronami, brak było bieżącego podglądu salda swojego rachunku przez banki, a także coraz mniej wydajny był system obsługujący coraz większą liczbę zleceń płatniczych. Dla wyeliminowania tych wad i słabości jedynym rozwiązaniem było przygotowanie nowego systemu RTGS o nazwie SORBNET (System Obsługi Rachunków Banków - wersja sieciowa), co miało miejsce w latach 1994-1996, i jego uruchomienie, co nastąpiło w dniu 29 marca 1996 r. Doświadczenie zdobyte w okresie funkcjonowania systemu SORB okazało się bardzo przydatne do stworzenia, uruchomienia i obsługi systemu SORBNET, a dotychczasowe rozwiązania o charakterze nieautomatycznym stały się niejednokrotnie wykorzystywanymi rozwiązaniami awaryjnymi dla podstawowego, elektronicznego kanału łączności banków z NBP, przyjętego w systemie SORBNET.

⁹ Model ten był zgodny generalnie z ustanowionymi w listopadzie 1993 r. i wprowadzanymi w latach dziewięćdziesiątych XX w. w krajach UE zasadami minimalnymi określonymi w „Minimum Common Features for Domestic Payment Systems”, Komitet Gubernatorów Banków Centralnych Krajów Członkowskich EWG, listopad 1993 r., a zwłaszcza zasadą nr 4, zalecającą posiadanie przez każdy z krajów UE systemu RTGS, oraz jest zgodny z rekomendacjami wydanymi w 2002 r. przez EBC dla krajów kandydujących do UE.

⁸ Zasada nr 4 w: „Minimum Common Features for Domestic Payment Systems”. Komitet Gubernatorów Banków Centralnych Krajów Członkowskich EWG, listopad 1993 r.

Bibliografia

1. W. Baka (z zespołem): *Transformacja bankowości polskiej w latach 1988-1995. Studium monograficzno-porównawcze*. Warszawa 1997 Biblioteka Menedżera i Bankowca.
2. K. Freliszek, R. Klepacz: *Rozrachunek międzybankowy. Stan faktyczny i kierunek dostosowania do wymogów Unii Europejskiej*. Warszawa 1997 Narodowy Bank Polski.
3. *Payment system in Poland*. Materiał powielany, Narodowy Bank Polski, Departament Rachunków Banków, listopad 1996.
4. *Real Time Gross Settlement Systems*. Bank for International Settlements, marzec 1997.
5. K. Senderowicz: *Payment system in Poland*. W: *Payment systems in Western, Central and Eastern Countries*. “De Pecunia”, vol. V No. 3, grudzień 1993.
6. K. Senderowicz: *Przebudowa polskiego systemu rozliczeniowego oraz perspektywy jego rozwoju w świetle dostosowania do wymogów Unii Europejskiej*. W: *Rynek pieniężny w Polsce w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych: stan i perspektywy*. Warszawa 1998 Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.

7. Sprawozdania z działalności Narodowego Banku Polskiego za lata 1993, 1994, 1995 i 1996. Warszawa, Narodowy Bank Polski.
8. A. Strużyński: *Rozliczenia międzybankowe – stan obecny i perspektywy*. „Bank i Kredyt” nr 3/1993.
9. A. Tochmański: *The process of managing change in payment and settlement systems in Poland*. W: *Managing change in payment systems*. Bank for International Settlements, Policy Papers No. 4, maj 1998.
10. J. Tymowski: *Izby rozliczeniowe w nowych strukturach bankowych*. „Bank i Kredyt” nr 1/1992.
11. J. Tymowski: *Paper based or automated clearing? – Poland's perspective*. Prezentacja podczas konferencji “Payment systems in Central and Eastern Europe”, marzec 1995.
12. W. Wąsowski: *Rozliczenia bankowe. System Krajowej Izby Rozliczeniowej*. Warszawa 1993 Biblioteka Menedżera i Bankowca.